

СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

УДК 37.013.42

Н. С. ОЛЕКСЮК

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ШКОЛИ ТА СІМ'Ї У ПРОЦЕСІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДИТИНИ

Обґрунтовано важливість і актуальність соціальної взаємодії школи та сім'ї, доведено її необхідність у процесі соціалізації дитини. Визначено теоретичні аспекти організації соціальної взаємодії у цілому та між школою і сім'єю зокрема. На підставі діючих в країні законодавчих і нормативних актів проаналізовано правові засади організації означеної взаємодії, виявлено її основні прояви та характеристики. Розглянуто протиріччя, вирішення яких зумовлює необхідність соціальної взаємодії школи та сім'ї. Досліджено технологію організації ефективної у процесі соціалізації дитини взаємодії навчально-виховного закладу і сім'ї, розкрито найпоширеніші форми та способи цієї співпраці.

Ключові слова: дитина, сім'я, школа, соціалізація, соціальна взаємодія, соціальний педагог.

Н. С. ОЛЕКСЮК

РОЛЬ СОЦИАЛЬНОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ШКОЛЫ И СЕМЬИ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛИЗАЦИИ РЕБЕНКА

Обоснована важність і актуальність соціального взаємодія школи і сім'ї, доведена її необхідність в процесі соціалізації дитини. Виділені теоретичні аспекти організації соціального взаємодія в цілому і між школою і сім'єю в частині. На основі діючих в країні законодавчих і нормативних актів, проаналізовані правові основи організації вказаного взаємодія, виявлені його основні прояви і характеристики. Розглянуто протиріччя, рішення яких обумовлює необхідність соціального взаємодія школи і сім'ї. Досліджено технологію організації ефективного взаємодія навчально-виховного закладу і сім'ї, розкрито форми і способи цього співпраці.

Ключевые слова: ребенок, семья, школа, социализация, социальное взаимодействие, социальный педагог.

N. S. OLEKSIUK

THE VALUE OF SOCIAL INTERACTION OF A FAMILY AND SCHOOL IN THE PROCESS OF SOCIALIZATION OF A CHILD

In the article the importance of social interaction of school and a family, and its necessity in the process of socialization of a child have been substantiated. Theoretical aspects of organization of social interaction in general and between school and a family in particular have been singled out. Based on the Ukrainian laws and regulations an analysis of the legal principles of the abovementioned interaction has been made, as well as its main forms of manifestations and characteristics have been detected. Certain contradictions have been considered, the solution of which stipulates necessity of social interaction between schools and families. There has been also made a research of technology of organization of effective in the socialization of a child interaction of educational institutions and families. The most common forms and methods of such cooperation have been revealed in this paper.

Keywords: a child, a family, school, socialization, social interaction, social educator.

Важливою властивістю особистості в сучасному складному і змінному світі є її соціалізованість, тобто здатність до активного відтворення набутого соціального досвіду. Вона є результатом процесу соціалізації особистості – поступового перетворення індивіда в особу,

котра розуміє саму себе і навколишній світ, адаптується до нього, набуваючи знань та навичок, притаманних культурі (цивілізації) того суспільства, в якому вона народилася і виховується [3]. Зміст процесу соціалізації визначається зацікавленістю суспільства в тому, щоб особистість успішно оволоділа ролями чоловіка або жінки (статеворольова соціалізація), створила міцну сім'ю (родинна соціалізація), могла б і хотіла активно приймати участь у соціальному і економічному житті (професійна соціалізація), була законослухняним громадянином (політична соціалізація), володіла системою релігійної орієнтації, знань, настановлень, набутих за період життєтворчості нації, людства (релігійна соціалізація) та ін. [3].

Як відомо, найактивніше процес соціалізації відбувається у шкільному віці, коли індивід зазнає не лише найбільшого освітнього і виховного впливу, а й набуває необхідного досвіду комунікативної діяльності, усвідомлює необхідність і формує навички самоосвіти, самовиховання, саморозвитку та самореалізації. Вагомий вплив на процес соціалізації школяра здійснюють такі мікрофактори, як сім'я, однолітки, друзі, школа.

Сім'я та школа по-різному впливають на процес соціалізації дитини. Школа створює можливості для навчання усіх дітей, а сім'я – умови для реалізації цих можливостей. Адже залежно від того, як батьками буде організовано життєдіяльність дитини, регламентовано її робочий час та час для відпочинку, облаштовано робоче місце, а також якою буде мотивація навчання і виховання дитини, підтримка її у цих видах діяльності усіма членами сім'ї, результат соціалізації дитини буде позитивним чи негативним. Школа і сім'я – це два соціальні інститути, від узгоджених дій яких найбільше залежить ефективність процесу соціалізації дитини [1, с. 8]. Тим часом, взаємодія сім'ї та школи у процесі соціалізації дітей не завжди є плідною.

Процес соціалізації неодноразово ставав об'єктом наукового дослідження. У роботах О. Безпалько, А. Капської, Г. Лактіонової, М. Лукашевич, Л. Міщик, В. Сидорова розкриваються зміст і результати, основні чинники та механізми процесу соціалізації. Вплив сім'ї на процес соціалізації дитини досліджували І. Зверева, М. Лавриченко, І. Трубавіна та ін. Роль навчально-виховних закладів у процесі соціалізації особистості школяра розкрита у працях Л. Артюшкіної, О. Вишневського, О. Мороза, О. Киричук, Т. Суценко, В. Шульги та ін. Незважаючи на широкий науковий інтерес до процесу соціалізації, нині малодослідженими залишаються проблеми соціалізації дітей різного віку та соціального статусу, вплив на процес соціалізації різноманітних чинників, їх антагонізм і взаємодія.

Метою статті є дослідження впливу соціальної взаємодії школи та сім'ї на процес соціалізації дитини. Вивчення соціальної взаємодії навчального закладу з сім'єю дозволить оптимізувати зміст і перебіг процесу соціалізації дитини, організувати стосунки у сім'ї, налагодити тісний зв'язок у системі «школа–сім'я–дитина».

На нашу думку, соціальна взаємодія школи та сім'ї – це взаємодія педагогів, батьків і дітей у процесі їх спільної діяльності та спілкування. Внаслідок цієї взаємодії розвиваються усі її учасники. Тому вважаємо, що взаємодія сім'ї та школи є джерелом і важливим механізмом їх взаємного розвитку. Основними проявами та характеристиками соціальної взаємодії є: взаємопізнання, взаєморозуміння і взаємовплив [7, с. 15].

Вважаємо, що соціальна взаємодія школи та сім'ї забезпечується її суб'єктами, головними з яких є соціальний педагог (класний керівник, вчитель) і батьки дитини. Провідну роль у налагодженні цієї взаємодії, на нашу думку, повинен відігравати соціальний педагог як кваліфікований спеціаліст, котрий володіє відповідними знаннями, професійними вміннями і навичками.

Метою роботи соціального педагога в школі є сприяння попередженню виникнення та успішному вирішенню дітьми власних проблем. Засобами досягнення цієї мети є вивільнення та розвиток ресурсів дитини і її соціального оточення, забезпечення необхідних соціальних змін, навчання, виховання та соціалізації особистості [7, с. 16].

Ефективне здійснення соціальним педагогом посередницької функції між сім'єю та школою у процесі налагодження соціальної взаємодії можливе в разі дотримання таких умов:

- розуміння соціальним педагогом проблем дитини, сім'ї;
- адекватного представлення (презентації) і вираження (репрезентації) проблем дитини, сім'ї;
- наявності знань про існування соціальних ресурсів різних закладів та установ, що займаються проблемами дитини, сім'ї;

- уміння забезпечувати порозуміння різних спеціалістів та їх ефективне співробітництво щодо організації процесу соціалізації дитини;
- довіри до соціального педагога дитини та сім'ї [1, с. 14–15].

У своїй взаємодії з сім'єю соціальний педагог школи керується рядом законів України («Про державну допомогу сім'ям з дітьми», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про охорону дитинства», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про соціальні послуги», «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні») та нормативно-правових актів [8; 9; 10]. Так, Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» визначені організаційні і правові засади соціальної роботи з сім'єю, розкриті зміст та порядок здійснення соціального обслуговування сімей, соціальної профілактики різних видів сімейного неблагополуччя, соціальної реабілітації та соціального інспектування [8]. Згідно з Законом України «Про соціальні послуги» соціальним педагогом школи сім'ї можуть надаватись такі соціально-педагогічні послуги, як: виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб членів сім'ї, організація індивідуального навчального та виховного процесів, дозвілля, спортивно-оздоровчої, технічної та культурно-мистецької діяльності тощо [8].

Співпраця соціального педагога і сім'ї передбачена його кваліфікаційною характеристикою, згідно з якою соціальний педагог школи сприяє налагодженню взаємодії навчального закладу та сім'ї з метою адаптації дитини до вимог соціального середовища і створення умов для її сприятливого розвитку, а також виконує ряд функцій: діагностичну (досліджує спрямованість впливу особливостей сім'ї та сімейного виховання на дітей і підлітків), прогностичну (прогнозує на основі спостережень та досліджень дію негативних чи позитивних сторін соціальної ситуації, що впливає на розвиток особистості учня), консультативну (дає рекомендації (поради) учням, батькам, які знаходяться у складних життєвих обставинах), захисну (забезпечує дотримання норм охорони та захисту прав дітей і підлітків), профілактичну (сприяє попередженню негативних явищ), соціально-перетворювальну (надає соціальні послуги, спрямовані на задоволення соціальних потреб учнівської молоді), організаційну (координує діяльність й взаємодію усіх суб'єктів соціального виховання, формує демократичну систему взаємостосунків в підлітковому середовищі, а також серед дітей і дорослих) [9].

Окрім цього, Посадовою інструкцією соціального педагога загальноосвітнього навчального закладу передбачені такі його професійні обов'язки: здійснення посередництва між освітньою установою і сім'єю, організація їх взаємодії та об'єднання зусиль з метою створення в соціальному середовищі умов для всебічного розвитку дітей, підлітків як особистостей, їх благополуччя в мікросоціумі; проведення соціально необхідної роботи щодо організації спілкування дітей, молоді, дорослих в сімейно-сусідських спільнотах; сприяння подоланню особистісних, міжособистісних, внутрішньосімейних конфліктів [10].

Таким чином, співпраця соціального педагога навчально-виховного закладу з сім'ями учнів як умова їх ефективної соціалізації передбачена чинним законодавством України, нормативними документами і є своєрідною вимогою до виконання соціальним педагогом своїх професійних обов'язків.

В. Сухомлинський визначив ряд внутрішніх і зовнішніх протиріч підліткового віку, які впливають на взаємини, що розвиваються у системі «школа–сім'я–дитина», а саме: непримиренність до зла, неправди, готовність вступити у боротьбу з відхиленнями від істини та невміння розібратися в складних життєвих явищах; багатство бажань і обмеженість сил, досвіду, можливостей для їх здійснення; прагнення до самоствердження та невміння це робити [2, с. 19].

Вважаємо, що на ці протиріччя нашаровуються протиріччя, які є характерними для батьків: між високими потребами допомогти дитині, котра росте і розвивається та відсутністю досвіду і психолого-педагогічних знань, умінь та навичок; між відчуттям любові і необхідністю застосувати виховні заходи, що зовні ніби суперечать відчуттю любові та ін. [6, с. 43].

Залежно від того, як вирішуються згадані протиріччя, розвиватимуться різні взаємини між школою і сім'єю. Так, у ході дослідження нами виявлено, що взаємини сім'ї та школи бувають:

- соціально позитивними – коли батьки повністю розуміють і приймають роботу педагогів та сприяють їй, погоджуються з усіма вимогами і з задоволенням допомагають в організації навчально-виховного процесу;

– соціально нейтральними, а деколи і байдужими – коли батьки приймають все, що робиться педагогами, не втручаються у хід навчально-виховного процесу, не заважають школі, але й істотної допомоги педагогам не надають;

– соціально неприязними, конфліктними – суперечливі відносини, за яких можливий різний ступінь нерозуміння, протистояння і навіть протидії чи «боротьби» двох сторін: приховані та явні конфлікти, скарги, прояви протесту в діях, об'єктом яких, природно, стає дитина [5, с. 93–95].

Вважаємо, що для гармонізації взаємин між школою і сім'єю у процесі соціалізації дитини, в основу їх співпраці повинні закладатися ідеї: узгодження цінностей поколінь, результатом реалізації якого є підвищення рівня психолого-педагогічних знань у батьків, розробка спільних проектів, участь батьків в управлінні школою, збереження традицій, культурно-історичної спадщини, що допомагає сформувати духовно-етичні почуття, підвищити базову культуру, зберігати традиції школи, формувати суспільні ініціативи у школярів, вчителів і батьків, розвитку творчості, що дозволяє формувати цілеспрямованість, уміння здійснювати самоаналіз та самооцінку, комунікативні, творчі і організаторські уміння та здібності, оптимальної організації діяльності школярів, яка забезпечує інтеграцію навчально-виховної діяльності та додаткової освіти, створення умов для спілкування, створення інститутів для розвитку організаторських здібностей, роботи секцій, клубів і гуртків.

Налагодженню взаємин між школою та сім'єю сприятимуть розуміння проблем конкретної сім'ї та особливості дитини, яка в ній виховується.

На нашу думку, у ході соціальної взаємодії сім'ї та школи соціальний педагог повинен вирішувати наступні завдання: налагодження і розвиток взаєморозуміння та взаємоповаги між батьками і дітьми; організація роботи колективу батьків; психолого-педагогічна освіта батьків; організаційна діяльність соціальних педагогів і класних керівників з налагодження взаємодії з батьками, сім'єю; вдосконалення професійної майстерності педагогів в роботі з батьками; управління взаємодією школи та сім'ї у процесі соціалізації дітей.

При цьому провідним завданням соціально-педагогічної діяльності школи щодо соціалізації дитини вважаємо формування громадянськості дитини як інтегруючої ціннісної орієнтації, котра визначає ставлення особистості до рідного народу, регіону проживання, до всієї планети. Таким чином, виникає проблема одночасного процесу виховання не тільки громадянина країни проживання, а й певної регіональної спільності та громадянина світу. Така інтегрованість пояснюється необхідністю, з одного боку, засвоєння духовних та інтелектуальних цінностей не тільки сусідніх народів, а й усього світу, а з іншого, необхідністю творення власних національних цінностей у рамках рідної культури, оскільки орієнтація лише на запозичення чужого призводить до втрати власного творчого потенціалу [4, с. 53].

Взаємодія школи і сім'ї в єдиному соціалізуючому процесі виконує інформаційну, виховну, власне соціалізуючу, контролюючу і інші функції та передбачає: вивчення сім'ї з метою виявлення її можливостей щодо соціалізації власних дітей і дітей класу (школи); групування сімей за принципом можливості використання їх потенціалу для соціалізації власних дітей і дітей класу (школи); складання програми спільних дій школи і батьків; аналіз проміжних і кінцевих результатів спільної діяльності [4, с. 61–62].

Основні напрями взаємодії школи з сім'єю визначаються насамперед проблемами, що виникають у процесі навчання і виховання дітей, без вирішення яких складно отримати позитивні результати соціалізації. З урахуванням виховної та соціалізуючої функцій сім'ї основними напрямами взаємодії школи з сім'єю, на нашу думку, є: соціальна адаптація і соціальний захист дитини та інших членів сім'ї; соціальна профілактика негативних явищ; зміцнення, гармонізація і розвиток духовних процесів життєдіяльності сім'ї, зв'язків з її соціальним оточенням; організація культурного дозвілля, збереження фізичного здоров'я дитини та батьків; активізація педагогічної функції сім'ї, надання допомоги у вихованні та соціалізації дітей; нейтралізація негативного впливу (за наявності) сімейного середовища на дитину; організація сімейної громадськості для впливу на формування державної політики стосовно освіти, сім'ї, для діяльності з підвищення ролі, престижу і відповідальності родини у процесі соціалізації особистості.

Технологія процесу налагодження соціальної взаємодії соціального педагога з сім'єю передбачає виконання певної послідовності педагогічних дій. Ця послідовність включає такі

послідовні дії: детальне і різнобічне вивчення сім'ї (як системи) і кожного її члена (як індивіда); розробку програми взаємодії школи з сім'єю, відповідно до визначеного у ході діагностики типу сім'ї; реалізацію програми взаємодії; аналіз результатів взаємодії з сім'єю (у разі необхідності – корекцію програми та внесення до неї необхідних змін) [6, с. 66–68].

Форми співпраці школи з сім'єю дуже різноманітні та залежать від: типу сім'ї; проблем, які виникають у ході соціалізації дитини; особливостей організації навчально-виховного процесу у школі; спільної налаштованості сім'ї та школи на взаємодію; професійних можливостей соціального педагога [1, с. 36].

На основі аналізу наукової літератури та практичного досвіду усі форми соціальної взаємодії школи і сім'ї умовно розділяємо на три групи:

- колективні (масові), до яких відносимо: загальношкільні і класні батьківські збори, науково-практичні конференції, виставки і огляд педагогічної літератури, концерт дитячої художньої самодіяльності, інформування керівників школи, університет педагогічних знань, відкриті уроки для батьків (у присутності батьків), анкетування батьків, обговорення статей з періодичного друку, день відкритих дверей або батьківський день тощо;

- групові, серед яких відзначимо: звіти членів батьківського комітету, екскурсії, обмін досвідом виховання дітей, ділові ігри, психотехнічні вправи, педагогічні дискусії, сімейні клуби та ін.;

- індивідуальні, до яких, на нашу думку, належать: бесіди, консультації на психолого-педагогічні теми, індивідуальна участь батьків у виховних заходах (ранки, вечори, ігри), виконання індивідуального педагогічного доручення, листування тощо [1; 3; 7].

Однією з найпоширеніших форм взаємодії школи і сім'ї є виконання батьками педагогічних доручень. Існує декілька дієвих видів педагогічних доручень батькам:

- доручення, які передбачають безпосередню роботу з дітьми (керівництво гуртком, індивідуальне шефство);

- доручення, які передбачають надання організаційної допомоги вчителю (сприяння у проведенні екскурсій, у створенні класної бібліотеки);

- доручення, які передбачають участь у розвитку та зміцненні матеріальної бази школи (виготовлення приладдя чи унаочнення, допомога в ремонтних роботах тощо) [6, с. 106].

Серед основних способів налагодження соціальним педагогом взаємодії школи з сім'єю виділяємо: організацію батьківських конференцій, зборів, індивідуальних зустрічей батьків і педагогів; організацію роботи телефонної лінії, за якою батьки можуть зв'язатися з педагогами або одержати консультацію стосовно налагодження взаємодії з дитиною, її соціалізації, виконання домашнього завдання тощо; використання засобів телекомунікації та електронної пошти; виконання домашніх завдань, у ході якого діти обговорюють з батьками події в школі, спільна робота над дослідницькими проектами; створення батьківського клубу чи центру в школі; проведення неформальних зустрічей батьків, дітей і вчителів (концерти, свята та ін.); видання шкільних газет (вчителі – для батьків і дітей; батьки – для вчителів та дітей; діти – для батьків і вчителів); спілкування з урахуванням культурної, релігійної та етнічної належності батьків [4, с. 91–93].

Вважаємо, що характерною особливістю соціальної взаємодії школи та сім'ї є можливість використання досвіду батьків у процесі соціалізації не лише власної дитини й інших учнів навчально-виховного закладу. Погляди, переконання, знання, уміння та навички батьків можна використати у різних напрямках (трудоному, моральному, суспільному) виховання школярів [1, с. 132].

Отже, основним змістом діяльності соціального педагога закладу освіти є забезпечення процесу соціалізації учнів у навчально-виховній діяльності, захист їхнього психічного, фізичного, соціального і духовного здоров'я, сприяння педагогічно доцільному і безконфліктному входженню молоді людини у світ дорослих, підготовка до самостійного життя в суспільстві, попередження і педагогічна корекція вад та відхилень у соціальному розвитку особистості. Вагомим чинником успішної соціалізації дитини, а також важливим механізмом розвитку системи «школа–сім'я–дитина» є соціальна взаємодія сім'ї та школи. Провідну роль у налагодженні соціальної взаємодії відіграє соціальний педагог навчального закладу. Форми роботи соціального педагога з сім'єю щодо налагодження її соціальної взаємодії зі школою дуже різноманітні. Особливістю взаємодії школи і сім'ї є можливість її використання у процесі соціалізації усіх учнів навчально-виховного закладу.

Враховуючи актуальність досліджуваної проблеми, у майбутньому варто детально вивчити вплив співпраці сім'ї з позашкільними закладами освіти, соціальними інститутами, громадськими та релігійними організаціями на процес соціалізації дитини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюшкіна Л. М. Соц. педагог школи: теорія і практика роботи: Навч.- метод. посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» / Л. М. Артюшкіна. – Суми: Сум. ДПУ ім. А. С. Макаренка, 2004. – 124 с.
2. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський / Вибр. твори: В 5-ти. – К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – С. 283–582.
3. Соціальна педагогіка: підручник. – 5-те вид. випр. та доп. / за ред. проф. А. Й. Капської. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 488 с.
4. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: метод. посібник / І. Д. Зверева та ін. – К.: Держсоцслужба, 2006. – 104 с.
5. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: навч.-метод. посібник / Капська А. Й., Олексюк Н. С., Калаур С. М., Фалинська З. З. – Тернопіль: Астон, 2010. – 304 с.
6. Шептенко П. А., Воронина Г. А. Методика и технология работы социального педагога: навч.-метод. посібник / П. А. Шептенко, Г. А. Воронина. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
7. Шульга В. В. Соціальний педагог у загальноосвітньому навчальному закладі: методичні рекомендації / В.В. Шульга. – К.: Ніка-Центр, 2004. – 124 с.
8. Закон України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
9. Закон України «Про охорону дитинства» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.uar.gov.net.
10. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.usha.org.ua.